

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ ЯНА ЗАХАР'ЯСЕВИЧА НА ТЛІ ДОБИ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається літературна творчість Яна Захар'ясевича у суспільно-політичному контексті, зокрема на прикладі роману «Święty Jur».

Ключові слова: суспільно-політичний конфлікт, германізація, «Весна Народів», історико-біографічний роман, експансія, культурна приналежність.

This article aims to review the literary output of Jan Zachariasiewicz in public and political context, particularly in the novel «Święty Jur».

Key words: public and political conflict, germanization, European Revolutions of 1848, historical and biographical novel, expansion, cultural identity.

Artykuł prezentuje twórczość literacką Jana Zachariasiewicza w kontekście społeczno-politycznym, między innymi na przykładzie powieści «Święty Jur».

Słowa kluczowe: konflikt społeczno-polityczny, germanizacja, «Wiosna Ludów», powieść historyczno-biograficzna, zabór, tożsamość kulturalna.

Ян Захар'ясевич – польський письменник, поет, публіцист II пол. XIX ст. – своє життя присвятив громадській діяльності та літературній творчості, що мала народницький характер. Усі його твори порушують проблеми тогочасної Галичини, описують боротьбу проти германізації, існування конспіраційних організацій, вибух повстання в 1848 році, міщанські перипетії, статус шляхти у час державницької трагедії тощо. Письменник уважав, що література перш за все має виконувати дидактичну функцію, тому суспільно-політична проблематика стала провідною в його творах [1, 305].

Письменник не належить до числа відомих польських митців XIX ст. На сторінках польських досліджень можна зустріти різні спроби класифікації його творчості: у сенсі територіальному його відносять до галицьких літераторів, таких як Балуцький, Дунін-Борковський, Качковський та інші; у сенсі темпоральному говорять про приналежність до групи прозаїків, котрі стояли на межі епох, романтизму й позитивізму; в історії польської літератури їх називають по-різному: пізні романтики (Спасович, Хмельовський, Тарновський, Вітковська), «міцні епігони» (Кшижановський), препозитивісти (Маркевич) [1, 305]. На сьогодні спадщина Захар'ясевича залишається малодослідженою. Згадки про нього можна зустріти в академічних підручниках з польського позитивізму чи взагалі курсу польської літератури, а також у числен-

них статтях з аналітичними даними про окремі твори письменника. Саме тому, спираючись на можливі джерела, необхідно дослідити загальний огляд життя і творчості Яна Захар'ясевича у літературному та історичному контексті, визначити його місце в літературі польського позитивізму, а також з'ясувати, як українське походження вплинуло на розвиток подальшої творчості письменника.

Народився Ян Захар'ясевич 1 вересня 1823 р. в місті Радимно у заможній родині бурмістра цього містечка Олександра Захар'ясевича. Етимологія прізвища вказує на українське походження. Родина належала до греко-католицького обряду, проте, як зазначено у спогадах самого письменника, саме рідний дім розвинув у ньому любов до польської культури й виховав у душі польського патріотизму, а також протистояння австрійській германізації [2, 146]. У кореспонденції Захар'ясевича завжди фігурує мотив захоплення «краєм дитячих років» і батьківським домом як оазою спокою та гармонії.

Базову освіту здобув у Перемишлі. Після закінчення Головної Школи з відзнакою почав займатися в гімназії, що мала статус першого навчального закладу. В 1838 р. Захар'ясевич отримав дозвіл шкільної влади на надання приватних занять у місті [2, 147]. Після листопадового повстання в усіх містах Польщі створювалися молодіжні організації, котрі захоплювалися

патріотичною та конспіраційною атмосферою доби, а також брали активну участь у народних маніфестаціях. Членом подібної організації був і Ян Захар'яевич, вона мала назву «Synowie Ojczyzny». Пізніше у романі «Boże dziecię», сформованому на основі молодіжних спогадів й історичних зацікавлень автора, читаємо: «Окрім території у цьому місті було небагато постійних мешканців. [...] Крім євреїв, кількох десятків урядовців й одного батальйону гарнізону ніхто інший тут не мешкав. Проте у місті вчилася чимало шкільної молоді, котра за допомогою своєї кількості відіграла в Перемишлі провідну роль» [2, 147].

Конспіраційний досвід письменника призвів до звинувачення його і ще одинадцятьох учнів у невдалому замаху на австрійського комісара поліції Гута. Внаслідок цього два роки (1842-1843) відбував покарання в австрійській в'язниці. Після звільнення вирішив продовжити навчання у Львові, там він познайомився з радикальними ідеями Едварда Дембовського, які сприйняв з ентузіазмом. Вільний час присвячував знайомствам з різними львівськими письменниками. Були серед них відомі представники галицького романтизму, наприклад, Август Бельовський, Вінценти Поль, Ян Непомуцен Каміньський, Лешек Дунін-Борковський, Корнель Уейський, Ян Добжанський (останній також був сполонізованим українцем). У такій атмосфері Захар'яевич налагодив добрі стосунки з основоположником «Руської Трійці» Іваном Вагилевичем [1, 305].

Із 1845 по 1848 рр. писав музичні й театральні рецензії для напівофіційної «Gazety Lwowskiej», а в 1847 р. дебютував як поет у найцікавішому тогочасному журналі Львова «Dziennik Mód Paryskich» музичними творами та збіркою «Sonety do M***» («Wiara», «Miłość», «Nadzieja»). У збірці письменник реалізував себе як поет не найкращим чином, хоча взірцем для нього слугувала творчість талановитих та відомих романтиків. Цінність цієї збірки завдячує саме тематиці творів. Під час написання сонетів Захар'яевич переживав глибокий душевний розлад, який був спричинений трагічним епілогом повстанського руху: «І я бачив шаленства зіпсутості...». Сонети «Wiara», «Miłość», «Nadzieja» можна віднести до романтичного визнання віри, виражене переконанням, що гуманістичні цінності душі переможуть людську зіпсутість та помилки [3, 160].

Пізніше приєднався до Вінцента Відмана, котрий розпочав роботу над газетою «Postę».

На жаль, видання проіснувало недовго. Перший номер видано 15 квітня 1848 р. Петро Стебельський зазначив, що журнал був органом Академічного Комітету. Владислав Завадський поширив думку про те, що «Postę»: «[...] молоді видання, але без молоді сили. Розвинуті в ньому теорії були скоріше штучно вигаданими схемами [...]» [3, 170]. Редакторів звинувачували у відсутності консервативної лінії, проте Завадський пояснив це молодістю та малим політичним і журналістським досвідом [3, 170], а Марія Яніон, подолавши сумніви, сказала, що це одне з найрадикальніших польських видань доби Весни Народів [3, 170].

Вплив Яна Захар'яевича на ідеологічний розвиток газети був досить вагомим, на противагу Каролу Відману, Захар'яевич писав небагато, у своїх статтях порушував політичну й суспільну проблематику, а провідною для нього стала ситуація українців. Тематика зумовлена політичною ситуацією у 30-ті рр. Під час формування галицьких списків утворилися три руські партії. Перша проголошувала ідею єдності поляків з русинами, прагнула позбутися будь-яких національних відмінностей, друга, навпаки, наголошувала на збереженні національних особливостей, проте підтримувала тенденції визволення Польщі. Третя партія мала зовсім інший політичний вектор, пропагувала об'єднання Русі з царською Росією [2, 175]. Частина русинів сформувала Святоюрську Раду, котра активно співпрацювала з губернатором Стадіоном, і не заперечувала прагнення царського підданства. Створення Ради обурило галицьку інтелігенцію. В таких умовах сформувалося угруповання «Sobór Ruski», до якого й належав Ян Захар'яевич. Руський Собор активно протестував проти політики святоюрців, налагоджував зв'язки з Польщею, зокрема, співпраця відбувалася щодо питань прав та свобод громадян. У такій атмосфері вже відомий на той час публіцист пише статтю під назвою «Posłowie nasi na Reichstagu», де активно проголошує ідеї європейської революції та протестує проти германізації польського суспільства: «Революційний рух 1848 р. був наслідком утисків. Суспільство прагне нових форм для свого становлення...» [2, 176]. Статтю було опубліковано в останньому 54 номері газети. У листопаді 1848 р. на вулицях Львова розпочалися криваві сутички, які закінчилися бомбардуванням міста. Генерал Хаммерштейн впровадив військовий режим і взявся за ліквідацію політичних організацій. Таким чином,

«Postę» припинив своє існування. Редактори створили продовження газети під назвою «Gazeta Powszechna», але врятувати її не вдалося. У грудні того ж року видання ліквідовано.

Вищезгадані події стали основою історичного роману Яна Захар'яевича «Święty Jur», де повною мірою розкрито проблематику доби.

Після ліквідації «Gazety Powszechnej» Захар'яевич перейшов працювати в редакцію «Tygodnika Polskiego», спадкоємця «Dziennika Mów Parzystych», де в 1849 р. опублікував поему «Machabeusze». Текст став приводом для звинувачення письменника в зраді режиму, після чого він був ув'язнений. Лише 1853 р. Захар'яевич повернувся до Львова, щоб разом із Яном Добжанським редагувати газету «Nowiny» та «Dziennik Literacki». Останній уважався найкращим львівським літературним періодичним виданням. На його шпальтах письменник надрукував свої численні романи й новели («Artysta», «Uczony», «Boże dziecię», «Święty Jur», «Jarema» та ін.), завдяки яким здобув неабияку популярність серед широкого кола читачів. У 1860 р. взяв участь у формуванні тижневика «Kółko Polskie», присвяченого родинним цінностям та ідеям органічної праці. Через рік розпочав роботу над газетою «Głos», видання захищало позиції шляхти від прогресивних атак.

У середині 70-х рр. подорожував Європою (Дрезден, Франція, Італія). Після повернення на Батьківщину працював у Львові й паралельно у Варшаві, де його досить тепло приймали молоді варшавські позитивісти. Саме тут до 70-х рр. Захар'яевич створив більшість своїх прозових творів, опублікованих у часописах «Biblioteka Warszawska», «Tygodnik Ilustrowany», «Kłosy» та «Kronika Rodzinna». Але з часом його популярність послабла, твори стали предметом звинувачення у непрогресивності світогляду автора, а сам письменник все більше розчаровувався у своїй власній творчості. Помер Ян Захар'яевич 7 травня 1906 р. у селі Кривча, що знаходиться на території Польщі [1, 308].

Творчий доробок письменника досить великий, містить поетичні, публіцистичні твори, проте переважає прозова творчість автора [1, 312]. Ян Захар'яевич чимало працював над жанром історичного й суспільно-побутового роману, тому у критичній літературі його ім'я можна знайти серед другорядних прозаїків реалізму, таких як: Клеменс Юноша, Ян Лама, Владислав Соровський [3, 6-7].

Серед відомих творів письменника варто згадати: «Artysta» (1854), «Uczony» (1855), «Boże

dziecię» (1858), «Sąsiedzi» (1858), «Święty Jur» (1862), «Złota góra» (1861), «Jarema» (1863), «Marcyan Kordysz» (1865), «Czerwona czapka» (1869), «Tajny fundusz» (1869), «Chleb bez soli» (1869).

Суспільно-політична проблематика та громадська позиція Яна Захар'яевича знайшла своє відображення в романі «Święty Jur». Він є найбільш відомим твором письменника не лише серед дослідників, а й серед читачів. Як уже згадувалося, роман «Święty Jur» став реакцією на суспільно-політичні події Галичини 40-50-х рр. XIX ст., у творі розкрито польсько-руський конфлікт. Роман не є автобіографічним, проте, очевидно, що він виріс з особистого досвіду автора. Назва твору походить від греко-католицького капітолю біля кафедри св. Юрія, що була найвищою будівлею у тогочасному Львові. Із кінця 50-х рр. термін уживався для означення провідних членів Головної Руської Ради – «святоюрців», але згодом так називали всіх членів цієї організації, основною ідеологією якої було об'єднання із царською Росією.

У романі Ян Захар'яевич порушив широку проблематику. Перш за все торкнувся проблеми руської орфографії, що спричинила численні дискусії після 1859 року, коли Анегор Голуховський відновив проект про зміну кирилиці на латиницю, що свідчило про наслідки германізації. Наступні питання, які зацікавили автора, були пов'язані з політичними змінами, які призвели до автономії Галичини під польською гегемонією; це спричинило глибокі поділи між суспільними класами та національностями. Проблема полягала в тому, що в 1861 році Галичина отримала автономію від австрійського цісаря. Діяв Галицький сейм, послів якого обирали державний відділ і підпорядковані йому органи місцевого самоврядування. Влада на автономних територіях належала фактично польським аристократичним колам. Державною мовою від 1867 року стала польська (українці – послы сейму – мали право виступати і подавати письмові пропозиції українською мовою). Від 1848 року українські політичні сили боролися за поділ Галичини на українську і польську частини з утворенням окремої української автономної провінції, однак до розпаду Австро-Угорщини в жовтні 1918 р. цього не було досягнуто [1, 305, 311].

Проблема сервітутів стала однією з провідних у романі, у творі висвітлено тяжке становище галицьких селян, котрі вимагали повернення права користування вільною землею «лісами та пасовиськами». Не менш важливим питанням у

тогочасній Галичині було виникнення україно-фільського руху в 1861 році з метою національної боротьби проти експансії сильної Австрії. І, нарешті, найвагоміша проблема, навколо якої обертаються усі події роману, вибух січневого повстання в 1863 році, що охопило терени Польського Королівства, Литви, частково Білорусі та Правобережної України. На жаль, повстання було придушено російськими військовими, а наслідки для учасників були катастрофічними. Уряд Російської Імперії жорстоко розправився з учасниками повстання: сотні поляків було страчено, тисячі вислано до Сибіру або віддано до армії, а їх майно конфісковано. Російський уряд скасував залишки автономії Королівства. Січневе повстання, ставши найбільш масовим і демократичним з усіх польських національно-визвольних повстань XIX ст., сприяло зростанню національної свідомості ширших верств польського суспільства [1, 311-312].

Великого значення у творчості Яна Захар'яевича набуло питання етнічних взаємин у Галичині. Цей факт можна вважати наслідком суспільно-політичної діяльності автора, а саме приналежності до «Руського Собору», ідеологічна позиція якого базувалася на твердженні, що русини – це ті ж поляки, лише територіально відірвані від Польського Королівства. Єдина їхня відмінність – віросповідання. Автор уважав, що кожна спроба від'єднати Галичину від Польщі не є обґрунтованою не лише історично, а є наслідком цинічної маніпуляції ворогів Королівства – австрійської бюрократії та російсько-православного царату [1, 316]. Підтвердженням цьому є наступна цитата, яка доводить мовну спорідненість поляків і українців, а також те, що, розмовляючи різними мовами, ці народи здатні розуміти один одного. Саме в цьому Ян Захар'евич бачив реальну причину об'єднання:

«– A na szczo tu stojat lude – zapytał najbliżej stojący.

ЛІТЕРАТУРА

1. Koropeckyj R. Wizerunek narodowego ruchu ruskiego w powieści Jana Zachariasiewicza «Święty Jur» // «Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze». – 1994-1995. – T. III/IV. – S. 305-323.

2. Kłak Cz. Literacka młodość Jana Zachariasiewicza // Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny. Księga pamiątkowa dla uczczenia X-lecia rzeszowskiego oddziału Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. Red. S. Fryć, S. Rzeczek. – Rzeszów, 1966. – S. 146-176.

– Ot tak, na beside przyszłyśmo – odpowiedzieli niektórzy z niskim pokłonem.

– A tamte lude widki? – zapytał Petryków, wskazując na Podgórze.

– To wy Lachy! – zawołał Petryków – a po szczo wy przyszły do Rusynyw, he!...» [1, 317].

Працюючи у редакції газети «Postę», Ян Захар'яевич вирішив, що не може прийняти політику консерваторів, тому він досить активно протестував проти ідеології краківської школи, до якої належали: С.Тарновський, С.Козьмян, Й.Шуйський та ін. Прибічники цієї школи основну причину занепаду Польського Королівства вбачали в ослабленні монархічної влади й відсутності сильного уряду. Саме сильний уряд, стверджували краківські консерватори, зміг би зупинити неспокійні демократичні початки у аристократичній Речі Посполитій. Вважали, що розподіли Польщі відбулися не внаслідок хижо налаштованих сусідніх держав, а через власні провини [4, 167]. Свій протест Ян Захар'яевич висвітлював у творах «Fałszywy król», «Konfederat», опублікованих на сторінках «Kółka Rodzinnego» у 1860 р.

Письменник був палким прибічником демократії, він вірив у те, що майбутнє держави залежить від вчинків кожного громадянина Королівства. Проте його пригнічувала рабська залежність польських і галицьких селян, саме тому він усе життя присвятив боротьбі з класовою несправедливістю, незважаючи на те, що сам походив із міщанської верстви. Він вірив у вплив літератури, зокрема публіцистики, вірив у народне визволення шляхом організації повстання. Його бунтівний характер присутній у кожному герої його романів. Захар'яевич розумів утопійність класової боротьби, але свято вірив у можливість подолання невдач та проблем шляхом вирішення внутрішнього конфлікту в державі. На його думку тільки таким чином можна подолати зовнішнього ворога.

3. Martuszewska A. Poetyka polskiej powieści dojrzałego realizmu (1876-1895), PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977.

4. Kłak Cz. Powieści historyczne Jana Zachariasiewicza zwierciadłem sporów politycznych między demokratami i konserwatystami galicyjskimi // Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny. Księga pamiątkowa dla uczczenia X-lecia rzeszowskiego oddziału Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. Red. S. Fryć, S. Rzeczek. – Rzeszów, 1966. – S. 154-192

5. Markiewicz H. Pozytywizm. – Warszawa: PWN, 1999.